

NAGYBÁNYA ÉS A VAJDASÁGIAK

DURANCI BÉLA

Egy újságban, augusztus első napján az „olvasók levelei” oldalán megjelent egy cikk – felvetette a kérdést: *Miért ünnepli Szabadka Nagybányát?*

Igen! Nagybánya „száz évét”, súlyt fektetve a város nevére és *nem a nagybányai művésztelepre és annak centenáriumára!* Mellőzve annak nyomatékos kitételét, hogy „Nagybánya, vagyis Baia Mare nagyon messze esik Szuboticától stb.” – marad a kérdés: miért?! Sajnos, a kérdező nem a művészeti problémákat akarta megvitatni. Más volt a szándéka. Ugyanúgy az olvasók legtöbbször, még a szakmabeliek is sokan, a kérdésben keresték a kérdés mögötti „kérdőjelet”! És szaporították a válaszok sokaságát, valahol, de nem nyilvános eszmecsereben.

Sokkal fontosabb egy korábbi kérdés, melyet saját magának, nekem és szakmabelieknek feltette volt tanárom és barátom *dr. Lazar Trifunovic* (1929–1983) még 1962-ben: *Érkezhetett München szelleme Nagybányán keresztül is Becskerekre, Pesten át Szabadkára, Újvidékre, sőt hathatott messzebbre is...!?*

Akkor, 1962. júliusában az újonnan alapított intézményben, melynek neve: *Likovni Susret – Képzőművészeti Találkozó*, készítettük elő az első *művésztelepek résztvevőinek kiállítását*. Abban az évben „ünnepeztük” az első, 1952-ben megalakult zentai művésztelep fennállásának tíz évét, azután következtek – évről évre – a jugoszláv művésztelepek „találkozói”. De az 1952. zentai művésztelep „első” azért, mert a mai napig fennmaradt és tevékeny. Volt közben még „elsőbb”, kettő! Szabadka mellett a palicsi tó partján, csak 1950 nyarán egy, és a Duna túlsó oldalán – Ilokon – amelyik tovább tartott, azután néhány évi kimaradás után megint tevékeny lett. Na, tény az, hogy a zentai telep „mintájára” alakultak a vajdasági kolóniák és ebből a *művésztelep-mozgalomból* terjeszkedtek a jugoszláv kultúrtér minden részébe. A Képzőművészeti Találkozó 1986-ban nyomtatott címtárában 99 van feltüntetve. Kata Tonković-Marijanski, aki a címtár szerzője, most a művésztelepek számát (ugyanabban a térben) 250-re becsüli. Pontos adataink nincsenek.

Az ötvenes évek elején Vajdaságból induló művésztelep-mozgalom kapcsán a *nagybányai indulást 1896-ban* senki nem említette. *Még az alapító sem*, a legendáris *Ács Józsa* (1914–1990) festőművész! Ha éppen hasonlatot kerestek, említették Barbizont. Mintha magától „kristályosodtak” a semmiből, éppen Vajdaságban, egymás után: Szabadkán, Zentán, Bácsstopolyán, Becsén, Kikindán és Nagybecskereken 1950-től 1956-ig!

A hatvanas években még tevékeny képzőművészek közül *Nagybányát* emlegették: *Balázs G. Árpád, Oláh Sándor, Ivan Radović, Zora Petrović, Ivan Tabaković* – de csak ha kérdezte tőlük valaki! Rendszeresen Nagybányáról nem kérdezett senki semmit.

1969-ben a *Zrenjanin* (Nagybecskerek) városi múzeumában megrendezett kiállításon Vukosava Popović, a kiállítás szerzője *Streitmann Antal* (1850–1918) festőt említi, bemutatja *Felsőbányai utca* című festményét 1903-ból. Szabadkán, szintén 1969-ben a

múzeumban megnyitottuk *Pechán József* (1875–1922) retrospektív kiállítását. A Stritmannról már tudtuk, hogy gimnáziumi tanár volt, eljárt a századfordulón tanítványaival Nagybányára és 1912-ben alapította a *Nagybecskereki impresszionisták* csoportját. Pechánról tudtuk, hogy Ziffer Sándor barátja, valószínű, hogy járt Nagybányán, de bizonyítani nem tudtuk.

Azután kiderül, hogy Nagybecskereken 1899. március 29-én a „Torontál” első oldalán dr. Vincehidy Ernő feltette a kérdést: Miért nem lehetne Nagybecskereken olyan művésztelep, mint Nagybányán?

Ugyanakkor még élt Zomborban *Mály József* (1860–1901) festő, Hollósy-tanítvány, az első nagybányai kivonulás résztvevője! Amikor 1901-ben meghalt, a megemlékezésben említik, hogy Münchenben tanult de nem, hogy Nagybányán is járt.

Szabadról *Jelena Čović* (1879–1951) Nagybányán volt 1906-ban, de 1950-ben emlékezve sok részletről beszél, de Nagybányát nem említette. *Oláh Sándor* (1886–1966) szerepel a Réti-féle névsorban 1909-ben; csak később az önéletrajzából úgy mellékesen ki lehet a sorból olvasni: „Nyaranként Nagy Bányára szoktam menni, ahol egész nyáron át dolgoztam őszig”.

Farkas Béla (1894–1941) egy interjúban a legrövidebben: „Indulás Nagybányán, iskolák Pesten, Bécsben, Berlinben...” stb.

Balázs G. Árpád (1887–1981) szívesen beszélt Nagybányáról és elkeseredetten – nyolcvanéves korában – csodálkozott, hogy nem kap meghívást „az újonnan alapított kolóniákba”. Gondolta, neki OTT volna a helye!

Valószínű, igaza volt, mert ő is azok közé tartozott, akik az első világháború után a húszas évek elején nagyon is szorgoskodtak legalább egy művésztelep beindításán Vajdaság területén! A csoport, amely megalakította a Vajdasági (Magyar) Képzőművészek Egyesületét, Szabadról 1923 novemberében – mondhatjuk – akkor az egyedüli szervezett tevékenység Vajdaságban. A művészek, közöttük Balázs G. Árpád is, iparkodtak az újonnan alakult állam székhelyén – Belgrádban – érvényesülni. A vajdasági egyesület kiállításokkal próbálkozott és rendezett néhányat Szabadról, Becskereken és más városban. De, a fontos cél előttük a művésztelepek voltak. Oláh Sándort Budapestre küldték elindítani az együttműködést. Érdekes momentum, hogy a programjukban nyomtatékosan hangoztatják – *megteremteni Nagybányával a kapcsolatot!* Az Oláh-féle misszió eredményeinek dokumentumai nincsenek, de magyarországi művészek a két háború között Vajdaság területén kiállítanak.

Az Egyesület tagjai komoly szervezőmunkát folytattak, a *bácstopolyai művésztelep* 1923-ban majdnem realizálódott. Műtermes lakásokat szándékoztak építeni, a város akart segíteni stb., de a kezdeményezés végül megbukott. *Nagybecskereken*, 1931 nyarán sikerült „Nagybánya mintájára” összehozni a táborozást. A Várkonyi villában a Bega-parton festettek a fiatalok, Oláh Sándor korrigált. Több művész is ott tartózkodott, festett és a táborozás végén kiállítást rendeztek. A következő évben ezt nem tudták megismételni és az agilis csoport szétesett.

Érdeemes megjegyezni, hogy a csoport tagjainak többsége a háború előtti Nagybánya tapasztalatával rendelkezett. Oláh, Farkas, Balázs ott volt, *Stipan Kopilović* (1877–1924) festő, valószínű szintén volt, de még nincs bizonyíték. *Várkonyi József* (1879–1938), Streitmann Antal tanítványa 1931-ben a nagy kertes otthonát átengedte a művésztelepnek, ott laktak és dolgoztak egész nyáron át, természetesen ingyen. Ez volt az utolsó közös fellépés! Utána mindenki egyedül a maga módján próbált érvényesülni a nyomasztó gazdasági krízis éveiben. Nagybánya is feledésbe merült. Nemsokára, 1938 októberében egy új és fiatal csoport állított ki Szabadról. Közöttük volt Ács József.

zsef, Hangya András, Wanyek Tivadar és B. Szabó György, aki jól emlékezett a becskereki 1931. táborozásra. Wanyek lett később az ecskai művésztelep vezetője, 1956-tól két évtizeden át. Ő volt az, aki a becskereki festők kezdeményezését végre teljesítette. Az ecskai művésztelepen többször dolgozott *Ivan Radović* (1894–1973), aki 1918-ban volt Nagybányán, később Kecskeméten és tisztelettel emlékezett Réti Istvánra és Iványi Grünwald Bélára.

Tehát „miért ünnepelte Szabadka a messzi Nagybányát?”

Azért, mert a „művésztelep-mozgalom” – a második világháború utáni első évtized végén a vajdasági képzőművészeti élet ismertetőjele – *igenis kapcsolatban van a nagybányai művésztelep első háború előtti korszakával*. Már akkor művésztelep-alakítással próbálkoztak. Nagybecskereken 1898-tól, Palicson és Bácsstopolyán 1914 előtt is.

Természetesen a szabadkai Képzőművészeti Találkozó egyúttal a művésztelep mozgalom dokumentációs központja. Ugyanitt a szabadkai múzeumban 1973 novemberében nyílt meg a *Vajdasági Magyar Képzőművészek Képtára*.

Ezek több évi tevékenységének eredménye a *Nagybánya és a vajdaságiak* című kiállítás, amely sajnos nem érkezett el Miskolcra. Pedig ez az első tanulmány és éppen itt Miskolcon lehetett volna (a kollégák segítségével) kiindulópontja a további kutatásoknak.

Mert, sajnos, erről a témáról a Vajdaságban már keveset lehet felfedni. A képek vásárlói eltűntek! A zsidókat kiirtották, a németeket kitelepítették, a polgári réteget szétrombolták gyűjteményekkel együtt. A legtöbb képnek nyoma veszett. A nevek feledésbe merültek. Az új országhatárral a központ Budapest helyett Belgrád lett, de a tehetségek már egyenesen Párizsba iparkodtak. A „főszereplők” letűntek vagy elhallgattak. *Streitmann Antal*, Fülep Lajos és Todor Manojlović kedvelt tanára 1918-ban meghalt, csak egy kép – a témához kapcsolatos – „Felsőbányai utca” maradt meg. *Pechán József* a pesti Művészház tagja 1913-ban rendezte meg az első modern kiállítást a Vajdaság területén, 101 festménye mellett a közönség láthatta Medgyessy Ferenc szobrai is. Pechán meghalt 1922-ben. Stipan Kopilović 1924-ben. *Farkas Béla*, ópiummámoros világba zárkózva bevárta az 1941-et, hogy öngyilkos legyen. *Oláh Sándor* megbetegedett, süket lett és nem szívesen fogadott látogatókat. *Várkonyi József* meghalt 1938-ban.

Ezek, úgy mondható „pesti kör” festői nem bírtak, de nem is nagyon akartak az új állam képzőművészeti életébe kapcsolódni. Oláh a pesti kiállítótermekbe vágyott évenként kereszttül.

A másik csoportba tartozott az örökké nyugtalan vándor, *Balázs G. Árpád*. Gyorsan érvényesült Belgrádban. *Ivan Radović* is Belgrádba költözött: ott élt rövid újvidéki tartózkodása után *Ivan Tabaković*, *Zora Petrović*, szintén Belgrádban élt és dolgozott.

Igaz, hogy Nagybánya messze volt, de az újat megismerni vágyó fiatalok körében nagyon is vonzó volt, mert a hivatalos iskoláknak ellentéte és Münchentől olcsóbb. *Elérhető volt vonaton!* A vonatjegy ára nem volt drágább, mintha Budapestre utaznának. Nagybánya környezete is csodálatos a síksági ember számára. Egy fontos hasonlatosság is van – Vajdaság többnemzetiségű közeg éppen úgy, mint Nagybánya környéke. A tanulni vágyók ott azonos meggyőződésű kollégákra találtak, együtt festették a természeti látványt. Ott kaptak serkentést, hogy maguk is elinduljanak Párizs felé! Tisztelték a tanárokat, Réti Istvánt dicsérték és Ferenczy Károlyt csodálták évtizedek után.

De a legfontosabb, amit emlegetni fognak a barátkozás, az élmények és a közösen megcsodált motívumok, kirándulások, eszmecserék és az információk a „nagy világból”. Végezetül a *demokratikus szellem*, amely áthatotta a nagy, tarka, több nyelvet

beszélő csoportot. A demokratikus szellem, amelyre rámutat Lyka Károly mint müncheni sajtóösszeírásra itt megvolt, de olcsóbban és csodálatos környezetben. Nagybánya volt a fiatalok számára valami egyéni *Gauguin Tahitije*. Ezt hangoztatták Pechán, Balázs, Radović és *Ivan Tabaković* (1898–1977), a Tabakovits Emil néven ismert aradi építész fia.

Természetesen Nagybánya szellemiségét, München hatását és Párizs sugárzását nem közvetítették a Vajdaságba behatóan a szabad iskola sokaságában elvegyülő, vasárnapi piktorok, de még a rajztanárok sem. Az, a már hivatalos köpenybe bújtatott „nagybányai festészet”, amíg leért a Vajdaságba, rendszerint már divatos „szaloncukros világgá” fajult, azonosult a műcsarnoki festészettel.

A nagybányai fogalom alatt értem azt a transzmissziót, mely kereső energiával téltett egyéni poetikákat teremtett. Ez ottani „alkotási lázból” fakadó festészetre gondolok. A festőművészekre, akik jártak Nagybányán, de nem hasonlítanak egymásra és nem lehet őket a „nagybányai” címke alá csoportosítani, azokra, akik büszkén hangoztatják, hogy Nagybányán voltak és tanultak, barátokoztak és onnan indultak, de egyéni utat jártak!

Pechánra, akit végre a „neósok” térítették a modern festészet útjára;

Balázusra, aki vissza-visszajárt Nagybányára, de a konstruktivizmust kísérletezve egy autentikus piktúrát, grafikát formált;

Radovićra, aki Nagybányán jött rá, hogy kutatni kell, a „Nyolcak” munkásságát figyelte, azután absztrakcióval kísérletezett az elsők között Jugoszláviában, végül megteremtette egyéni stílusát;

Zora Petrovićra, aki Nagybányára emlékezett és expresszionista lett, egyedülálló festőegyéniség;

Farkas Bélára, aki különös „festői világba” menekült;

Novák Rezsőre, akit a halál korán kirekesztett a modern festőművészek soraiból, ugyanúgy, mint *Ivan Cvejanovot*.

Oláh Sándor egy életen át „nagybányai mintára” művésztelepet álmódott, amíg egészsége engedte szervezkedett; a fiatal generáció több festője őt tartja tanítómesterének, etikus szimbólumnak.

Streitmann Antal, festő, iparművész és „csodálatos rajztanár” irányította Hollósyhoz és Ferenczy Károlyhoz *Zsenár Emilt*; megszerettette tanítványaival Nagybányát annyira, hogy *Várkonyi József* és barátai művésztelepet szerveztek Nagybecskerekben sikertelenül, de végül megnyitották az *ecskai telepet*, amelyet *Wanyak Tivadar* (1910–1981), a Streitmann alapította „Nagybecskereki impresszionisták” legfiatalabb tagja fog vezetni 1956-tól.

Streitmann tiszelt tanítványa *Fülep Lajos*. A másik, szintén tanítványa – *Todor Manojlović* – 1968-ban bekövetkezett halála előtti években sokat időzött az ecskai művésztelepen, emlékezett Ady Endrére, Streitmannra, Fülepre, a századunk első tizedére, Novák Rezsőre és inkább beszélt a „Nyolcokról”, mint Nagybányáról. Ugyanott, Ecskán, Ivan Radović emlegette, hogy Iványi Grünwald a legszebben mesélt Gauguin művészetéről.

Abban az időben, amikor Vajdaságnak híres festői az akadémiizmus bástyáit sikeresen védték, népszerűségükkel minden polgár házában jelen voltak, ha másképp nem, de a kalendárium fedőlapján (ami még a mai napig is tart), az a kevés *a modern művészetet vállaló egyéniség* értékes pillére a vajdasági képzőművészeti építménynek, melynek kortárs művészetünk kimagasló alkotói a *művésztelep-mozgalom* jeles tagjai.

A beszámolómban említett nevek, *alkotók* propagáltak „nagybányai mintát” a javából! Hagyatékukkal bizonyítékot hagytak ránk, hogy nem hiába jártak Nagybányára

barátkozni – „*abba a különös festői világba, amelyet csak álmodni lehet*” – ahogyan a művésztelepre nosztalgiával emlékezett *Ivan Tabaković*.

Bizonyították *Lazar Trifunović* feltevését, hogy Nagybánya valódi transzmisszió volt München és a Vajdaság között. Arra talán akkor még ő sem mert gondolni, hogy a *neósok* a legfrissebb párizsi aktualitásokat is azonnal „továbbították” – Pechán 1913. kiállításával Bácspalánkára, Verbászra, Újvidékre...